

ՉԺՈՒԳԵ ԼՅԱՆԻ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԸ

Ռազմական փիլիսոփայության հիշատակումն ամենից առաջ ասոցացվում է հեռավորարևելյան մտածողների և նրանց աշխատությունների հետ: Առաջին հերթին դրանք չինական դասական աշխատություններն են՝ «Պատերազմի արվեստը» (մ.թ.ա. 4-րդ դար, հեղինակ՝ Սուն-Ցըզի), «Պատվարժան Ուի պատերազմի կանոնները» կամ պարզապես «Ու Ցըզի» (մ.թ.ա. 4-րդ դար) և այլք:

Հին աշխարհի ռազմական գիտության չին մտածողների շարքում իր ուրույն տեղն ունի Եռաթագավորության ժամանակաշրջանի¹ (մ.թ. 3-րդ դար) Շու պետության ստրատեգ և զորավար Չժուգե Լյանը: Նա, որպես կանոն, համարվում է իր ժամանակի ամենամեծ և հմուտ զորավարը, ինչպես և գիտնականն ու գյուտարարը: Չինական մշակույթում այս զորավարի անունն արդեն վաղուց դարձել է եզակի մտածողության, իմաստության և խորամանկության խորհրդանիշ:

¹ Եռաթագավորության ժամանակաշրջանն ընդգրկում է 220-280 թթ., երբ Չինաստանը Հան հարստության անկումից հետո բաժանվում է միմյան դեմ պայքարող երեք թագավորությունների՝ Վեյ, Ու և Շու:

Ծղոտով նավակների կիրառումը՝ նետերի ձեռքբերման համար: Կարմիր ժայռերի (պատերի) ճակատամարտից առաջ Չժուգե Լյանն այցելում է Ուի ռազմական ճամբար՝ օգնելու Չժոու Յույին նախապատրաստական աշխատանքներում: Չժոու Յույն ի դեմս Չժուգե Լյանի վտանգ է տեսնում Ուի համար, ինչպես նաև նախանձում նրա տաղանդին: Այդ իսկ պատճառով հանձնարարում է վերջինիս տասնօրյա ժամկետում 100.000 նետ հայթայթել, այլապես նրան մահապատժիկենթարկեն: Ի պատասխան՝ Չժուգե Լյանը հանձն է առնում կատարել առաջին հայացքից անիրականանալի թվացող այդ առաջադրանքն ընդամենը երեք օրում: Նա խնդրում է իրեն տրամադրել 20 նավակ՝ յուրաքանչյուրում մի քանի զինվոր և բազմաթիվ ծղոտե խրտվիլակներ: Լուսադեմին, օգտվելով այն հանգամանքից, որ մառախլապատ է լինում, Չժուգե Լյանն ուղղում է իր նավակները թշնամու՝ վեյական ռազմաճամբարի կողմը՝ հրամայելով իր զինվորներին թմբկահարել և բարձրագույն հրամաններ արձակել՝ ստեղծելով թվացյալ հարձակման պատկեր: Վեյի զինվորները, լսելով այդ ձայները, սկսում են նետահարել Չժուգե Լյանի նավակները: Մշուշի պատճառով նավակները տեսանելի չէին, և զինվորները նետերը պարզապես արձակում էին թմբուկների ձայնի ուղղությամբ: Երբ ծղոտե խրտվիլակներն արդեն լի էին վեյական նետերով, Չժուգե Լյանը հրաման է տալիս նավարկել հետ: Խրտվիլակների մեջ մխրձված նետերի քանակը մոտ 100.000 էր, ինչպես և պահանջվել էր²:

Հետդարձի ճանապարհին Չժուգե Լյանի և գորական Լու Սուի միջև տեղի է ունենում հետևյալ երկխոսությունը.

² Տե՛ս Լո Գуаньчжун, Троецарствие, М., 1954, т. 1, էջ 569-575:

«-Հիմա դուք հասկացա՞ք: Մի՞թե վատ է ձեռք բերել հարյուր հազար նետ՝ առանց նվազագույն ջանք անգամ գործադրելու: Վաղը մենք կարող ենք այս նետերով խփել մեր թշնամուն:

-Դուք իմաստուն եք, - բացականչեց Լու Սուն: - Բայց ես չեմ հասկանում՝ դուք որտեղի՞ց իմացաք, որ այսօր մշուշ կլինի:

-Լինել գորահրամանատար և չհասկանալ երկնային նախանշանները, չհասկանալ ցամաքի օրենքները, ոչինչ չգիտենալ բնության մութ և լուսավոր ուժերի մասին, ընդունակ չլինել ռազմական նախագծեր կազմել, չիմանալ՝ երբ ու ինչ եղանակներով մարտ վարել, չկարողանալ գնահատել զորքի ուժը, նշանակում է լինել ապաշնորհ,- պատասխանեց Չժուգե Լյանը...»³:

Բաց դարպասներ: Հյուսիսային առաջին արշավանքի ժամանակ Ցզետին կոչվող փոքրիկ բնակավայրի կորստի պատճառով ձախողվել էր Չանան քաղաքը գրավելու Չժուգե Լյանի փորձը: Չժուգե Լյանը փոքրաթիվ զորքով տեղակայվել էր Սիչեն քաղաքում, իսկ նրա հիմնական ուժերն այդ ժամանակ գտնվում էին մեկ այլ վայրում: Շուտով լուր է ստացվում, որ վեյական զորավար Սիմա Ին իր 150.000-անոց զորքով շարժվում է դեպի Սիչեն⁴: Չժուգե Լյանի՝ քաղաքում տեղաբաշխված ռազմական ճամբարը վտանգված էր: Նրա ենթակայության տակ այդ պահին գրեթե զորք չկար, ընդամենը 5000 զինվոր, որոնցից կեսը հիվանդ էր, մյուս կեսը զբաղված էր պարենի տեղափոխմամբ: Զորավարը որոշում է փոքրաթիվ կայազորի ուժերով միանգամայն յուրօրինակ կերպով պաշտպանել քաղաքը թշնամական զորքից:

Չժուգե Լյանն անմիջապես հրամայում է հավաքել բոլոր դրոշները, իսկ զինվորներին՝ թաքնվել և պահպանել քար լուրջություն. Հրամանը խախտողներն անմիջապես դատապարտվելու էին մահվան:

Այնուհետև նա կարգադրում է բացել ամրոցի դարպասները, դարպասների երկու կողմում կանգնեցնում է սովորական բնակիչների հագուստի տակ ծպտված երկու տասնյակ զինվոր, որոնց հրամայում է ավել փողոցները և վեյական զորքի հայտնվելու ժամանակ որևէ տեղ չհեռանալ: Չժուգե Լյանն ինքը «հագնում է կարապի բմբուլից կարված իր թիկնոցը, գլուխը կապում է սպիտակ մետաքսով, ձեռքն է վերցնում ցիտրան⁵ և երկու ծառաների ուղեկցությամբ բարձրանում է աշտարակի վրա: Նստելով բազրիքների մոտ՝ սկսում է անուշաբույր խունկ ծխել և ցին նվագել»⁶: Երբ Վեյ թագավորության զորավար Սիմա Ին իր զորքով մոտենում է քաղաքին, տեսնում է Չժուգե Լյանին, որ «խնկարկելով անհոգ ծիծաղում էր և նվագում: Նրա ձախ կողմում մի տղա էր կանգնած՝ ձեռքին թանկարժեք թուրը, աջ կողմում՝ մեկ այլ տղա՝ եղնիկի պոչից պատրաստված ճանճասպանով: Ամրոցի դարպասների մոտ

³ Նույն տեղում, էջ 574-575:

⁴ Сю Ло Гуаньчжун, Троецарствие, М., 1954, т. 2, էջ 447-448:

⁵ Երաժշտական գործիք Չինաստանում:

⁶ Ло Гуаньчжун, Троецарствие, М., 1954, т. 2, էջ. 448.

երկու տասնյակ բնակիչներ ջրում և ավլում էին փողոցները: Շրջակայքում այլևս ոչ ոք չկար»⁷: Այս տեսնելով՝ Սիմա Ին մտածում է, որ խորամանկ գորավար Չժուգե Լյանը ծուղակ է լարել իր գորքի դեմ, և հրամայում է նահանջել: Ավելի ուշ Չժուգե Լյանը բացատրում է իր զինվորականներին, որ իր այս խորամանկ մարտավարությունը գործեց միայն շնորհիվ Սիմա Իի բնածին կասկածամտության, որն անձամբ բազմիցս ականատես էր եղել, թե ինչպես է կարողանում ինքը հաջող ծուղակներ լարել սեփական թշնամիների դեմ: Բացի այդ, իրեն ճանաչում էին որպես մի գորավարի, որ չափազանց զգույշ է և հազվադեպ է դիմում ռիսկի: Փաստորեն, Չժուգե Լյանի հնարամտությունն ու բծախնդրությունը և Սիմա Իի կասկածամտությունը տպավորություն էին ստեղծել, որ Սիչեն քաղաք-ամրոցում ծուղակ է լարված, և այդ կերպ պաշտպանել էին այն թշնամական գորքերից:

Անկասկած, սա թշնամու դատողությունների ռացիոնալ մոդելավորման ամենանշանավոր օրինակներից մեկն է, երբ բացառապես համեստ, խորհրդանշական գործողությունների միջոցով գրանցվել է հաղթանակ:

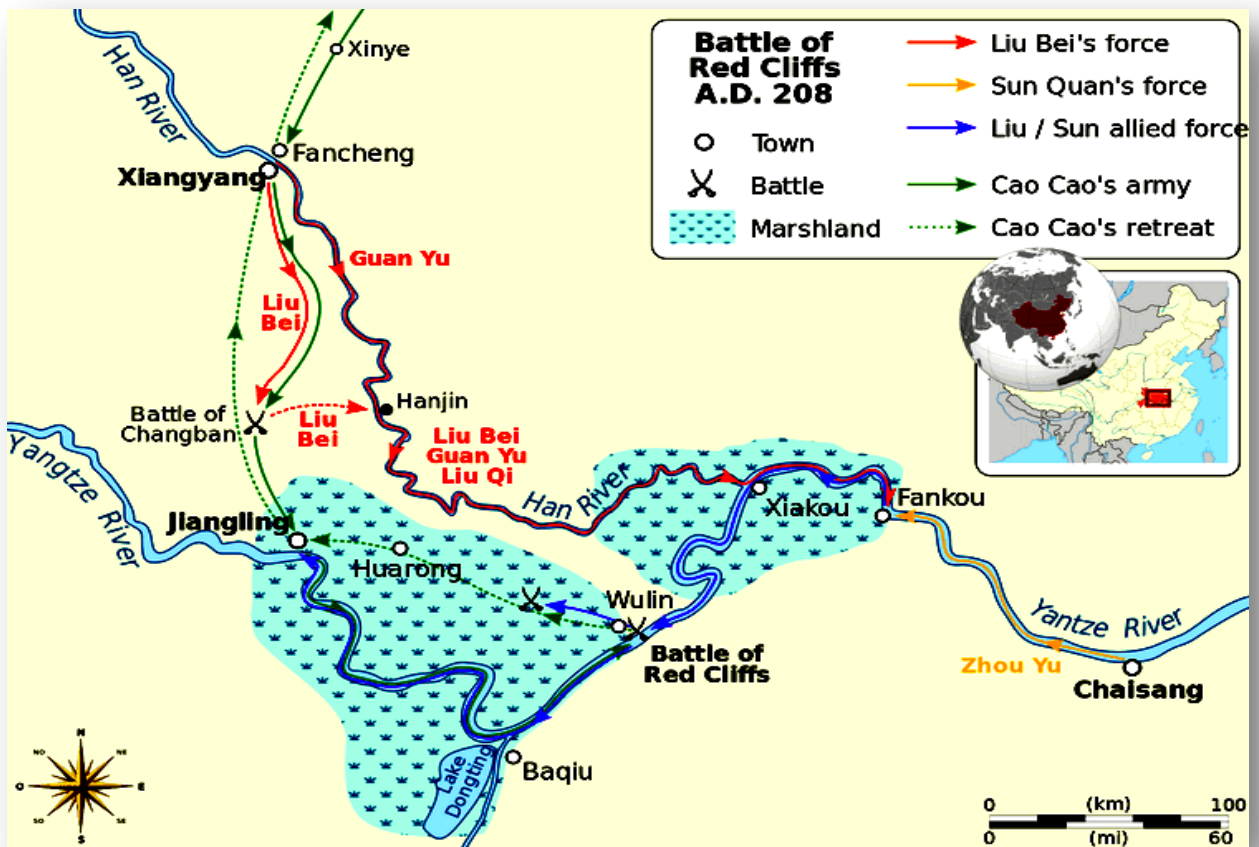
Հարկ է նշել, որ ռազմական գիտությունը պետությունների, պետությունների դաշինքների կամ սոցիալական խմբերի կողմից պատերազմների նախապատրաստման և վարման գիտելիքների համակարգ է: Ռազմական գիտությունը ուսումնասիրում է պատերազմի օրենքները և այն վարելու միջոցները: Ռազմական գիտությունը, մեկտեղված իրական փորձի հետ, որոշում է զինված պայքար վարելու գոյություն ունեցող և ստեղծվելիք միջոցների և մեթոդների կատարելագործման ուղիները ⁸: Չժուգե Լյանի՝ որպես գորահրամանատարի և ռազմական գործի տեսաբանի նորարարության մասին վկայում են այն մարտերն ու ճակատամարտերը, որոնց մշակմանը նա մասնակցել է:

Նշվածների շարքում առանձնանում է 208-209 թթ. տեղի ունեցած Կարմիր քարաժայռի ճակատամարտը, որում Ու և Շու թագավորությունների միացյալ զորքերը հաղթանակ են տանում Վեյ թագավորության կայսերական զորքերի նկատմամբ: Ցաո Ցաոյի կողմից թույլ տված մի շարք ռազմավարական սխալները, ինչպես նաև Ու և Շու թագավորությունների գորահրամանատարների խորամանկ հնարքների արդյունավետությունը դաշնակից զորքերի հաղթանակի պատճառ դարձան: Ցաո Ցաոյի՝ առավելապես հյուսիսաբնակներից կազմված զորքերը՝ ինչպես գորավարները, այնպես էլ զինվորները, ծովային մարտերի փորձ չունեին, ավելին՝ տառապում էին ծովային հիվանդությամբ: Արևադարձային հիվանդությունները, որոնց հանդեպ հարավաբնակներն արդեն իմունիտետ ունեին, հյուծում և թուլացնում էին հյուսիսաբնակներին: Բացի այդ, Ցաո Ցաոյի զորքերը հոգնել էին իրենց համար

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Слов Большая советская энциклопедия, т. 3, М., 1970, էջ 92:

անսովոր շրջակա միջավայրից և արշավանքի երկարատևությունից⁹: Յաո Յաոն մտադիր էր հաղթանակ տանել թշնամու հանդեպ իր զորքերի քանակական զգալի գերակշռության շնորհիվ: Նրա առաջին մարտավարական սխալը եղավ այն, որ նա հետևակի և հեծելազորի մեծ մասը տեղակայեց նավերի վրա, որոնք դաշնակիցների կողմից իր բանակ ներդրված գործակալների խորհրդով միմյանց հետ շղթայված էին՝ իբրև թե նավերի ճոճը նվազեցնելու համար: Հենց այդ հանգամանքից օգտվելով էլ՝ դաշնակիցները դեպի թշնամու ռազմանավերն են ուղղում վառելիքով բեռնված իրենց Նավերը և այրում դրանք՝ հրի մատնելով Յաո Յաոյի նավատորմը: Միաժամանակ դաշնակից զորքերը ցամաքային հարձակում են իրականացնում Յաո Յաոյի մերձափնյա ռազմական ճամբարների վրա՝ ստիպելով թշնամու զորքերին բռնել նահանջի ճանապարհը, որտեղ նրանք ընկնում են իրենց դեմ լարված բազմաթիվ ծուղակների մեջ:

Պարտվելով այս մարտում՝ Յաո Յաոն կորցրեց հնարավորությունն իր իշխանությունը տարածելու ողջ երկրով մեկ և պատմության մեջ մնալու որպես Յին Շիհուանդիից հետո երկրորդ մարդը, որ միավորել էր ամբողջ երկիրը մեկ պետության մեջ:

⁹ Ску Шульга Д., Мерзликин А., «Вертоград полководца» Чжугэ Ляна на стыке дисциплин, Новосибирск, Омега-принт, 2016, էջ 36:

Ուշագրավ են նաև Չժուգե Լյանի ձեռնարկած հյուսիսային հինգ արշավանքները, թեև դրանցից միայն մեկը հաջողությամբ ավարտվեց: Շուրթագավորությունն իր տարածքով և ռեսուրսներով ամենափոքրն էր երեք թագավորությունների մեջ, սակայն չնայած այդ հանգամանքին՝ վարում էր ագրեսիվ արտաքին քաղաքականություն: Ինչ վերաբերում է Վեյ թագավորությանը, վերջինիս ռեսուրսային բազան թույլ էր տալիս ձևավորել առավել մեծաթիվ զորքեր: Վեյ թագավորության բանակը գրեթե մշտապես քանակական գերազանցու թյուն ուներ հակառակորդ բանակների նկատմամբ: Եվ միայն Չժուգե Լյանի հնարամտության շնորհիվ Վեյ թագավորությունը, չնայած իր զորքերի քանական գերազանցությանը, գրեթե միշտ ստիպված էր լինում պաշտպանվել: Միմա Ին՝ Վեյ թագավորության լավագույն զորահրամանատարներից մեկը, անգամ Չժուգե Լյանին պարտության մատնելուց հետո երբևէ չէր կարողանում զարգացնել իր հաջողությունը: Փոխարենը նա աշխատում էր ստեղծել պատային իրավիճակ և սպասել այն պահին, երբ Չժուգե Լյանի մոտ կավարտվեին սպառազինության և պարենի պաշարները, և նա կնահանջեր առանց մարտի:

Չժուգե Լյանի հյուսիսային արշավանքները սովորաբար անհաջողությամբ էին ավարտվում հենց պարենամթերքի անբավարարության և ոչ թե մարտական պարտությունների պատճառով: Նշյալ հինգ արշավանքների ընթացքում Չժուգե Լյանի միակ ձեռքբերումը եղան Ուդու և Ինպին շրջանները, ինչպես նաև Շուում ապաստան գտած Վեյ թագավորության հպատակները: Սակայն հարկ է նշել, որ չնայած ռազմական ձախողումներին՝ Չժուգե Լյանի զորքի կորուստները երբեք չեն գերազանցել զորքի ընդհանուր թվաքանակի (առավելագույնը եղել է 200.000 մարդ) 5 տոկոսը, իսկ ռազմական կարիքների համար կատարված ծախսերը եղել են խիստ չափավոր¹⁰:

Չժուգե Լյանի կենսագրության և նրա կամ նրա մասնակցությամբ պլանավորած մարտերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ասել, որ ոչ ստանդարտ իրավիճակներում նա ի վիճակի էր ընդունել արտասովոր որոշումներ: Մարտի դաշտում հակառակորդները, քանակապես նրան մի քանի անգամ գերազանցելով հանդերձ, շատ հաճախ անհաջողություն էին կրում, իսկ եթե անգամ հաղթանակ էին տանում, վախենում էին շարունակել և զարգացնել իրենց հաջողությունը:

Հաղթանակներ տանելիս Չժուգե Լյանը մշտապես աննշան կորուստներ էր ունենում: Նրա կողմից ռազմական տնտեսության հմուտ պլանավորումը նվազագույնի էր հասցնում բանակի ծախսերը, ինչը բարենպաստ տնտեսական իրավիճակ էր ստեղծում խաղաղ բնակչության շրջանում և մեծացնում էր այլ թագավորություններից մարդկանց ներհոսքը դեպի Շու: Չժուգե Լյանը հոգեբանական պատերազմների մեթոդների կիրառման կողմնակից էր: Ահռելի ուշադրություն էր դարձնում կադրային խնդրին, շրջապատում էր իրեն տաղանդավոր անձանցով, որոնք նրա մահից հետո անգամ շարունակում էին առաջնորդվել իր խորհուրդներով: Խաղաղ ժամանակ

¹⁰ Տե՛ս Шульга Д., Мерзликин А., նշվ. աշխ., էջ 37:

Չծուգե Լյանը պատրաստվում էր նոր պատերազմներին, պարտաճանաչորեն կատարում իր վրա դրված վարչական գործառնությունները:

Հարկ է նշել, որ Չծուգե Լյանը հրաշալի ռազմավար էր: Նա չափազանց մեծ կարևորություն էր տալիս զորահրամանատարի անձնական որակներին և կարծում էր, որ զորապետերը սխալվելու իրավունք չունեն: Չծուգե Լյանը համակողմանիորեն քննության էր առնում զորապետի կերպարը, հատկանիշները և գործունեությունն իր «Զորապետի գանձարանը» աշխատությունում¹¹: Այն բաղկացած է 50 գլուխներից, որոնք ընդգրկում են յոթ ոլորտ՝

- զորապետի բարոյաէթիկական պատրաստության հարցեր,
- զորապետի և միապետի փոխհարաբերություններ,
- կադրերի ընտրության և պատրաստման հարցեր,
- զորապետի համար անհրաժեշտ հատկանիշներ,
- զինվորական կարգապահության հարցեր,
- ռազմական ստրատեգիայի վերաբերյալ գործնական խորհուրդներ,
- շրջապատող ժողովուրդների համառոտ բնութագրեր:

Աշխատության կեսից ավելին նվիրված է զորապետի պատրաստման հարցերին և նրան անհրաժեշտ հատկանիշների նկարագրմանը, քառորդ հատվածը՝ բանակի պատրաստման հարցերին, մյուս քառորդը՝ պատերազմելուն առնչվող մնացյալ հարցերին: Ի տարբերություն իր նախորդների՝ Չծուգե Լյանն իր աշխատության մեջ կենտրոնանում է ռազմական գիտության, մասնավորապես՝ զորապետի պատրաստման և նրան անհրաժեշտ համալիր գիտելիքների վրա: Այդ աշխատության հիման վրա ներկայացնենք Չծուգե Լյանի վերաբերմունքը պատերազմին, պետության մեջ զորապետի դերակատարությանը, զորապետին ներկայացվող պահանջները և այլն:

Վերաբերմունքը պատերազմին : Չծուգե Լյանը չափազանց զգուշավորությամբ էր վերաբերվում պատերազմին: Նրա կարծիքով՝ ուժեղ բանակը և հմուտ զորապետն անհրաժեշտ են որպես զսպող գործոն, իսկ զինված ընդհարումը ներկայացվում է որպես անցանկալի միջոց. պետք է կարողանալ հաղթել կամ չպարտվել առանց պատերազմի: Չծուգե Լյանն իրեն նախորդած ռազմական տեսաբանների նման կարծում էր, որ պատերազմը պետք է լինի սրընթաց և երկար չտևի. «Հենց որ պատերազմը սկսում էր ձգվել, պարենի մատակարարումները դադարում էին, սովորական ժողովուրդը հայտնվում էր չքավորության մեջ և չարանում էր իր տիրակալի դեմ» (գլուխ 38)¹²:

¹¹ Տե՛ս Чжугэ Лян, Чжугэ Лян биншу [诸葛亮。诸葛亮宾书。北京: 北京 燕山出版社; Военная книга Чжугэ Ляна]. Пекин. Яньшань чубаньшэ, 2008:

¹² Նույն տեղում, էջ 26: Տե՛ս նաև Шульга Д., Мерзликин А., «Вертоград полководца» Чжугэ Ляна на стыке дисциплин, Новосибирск, Омега-принт, 2016, էջ 113:

Ձորապետի դերը պետության մեջ: Չժուգե Լյանի հայացքները զորապետի և տիրակալի փոխհարաբերությունների վերաբերյալ նման են Սուն Ցըզիի մոտեցումներին, այն է՝ իր նշանակումից հետո զորապետը չպետք է կատարի տիրակալի հրամանները: Չժուգե Լյանը համեմատում է բանակը, որտեղ զորապետը լիակատար իշխանություն ունի, թևավոր վագրի հետ, և հակառակը՝ այն զորապետին, որ իշխանություն չունի, նույնացնում է ջրային վիշապի հետ, որը հայտնվել է գետում և երագում է օվկիանոսներ նվաճել¹³:

Պահանջներ զորապետին : Չժուգե Լյանը, հիմք ընդունելով այն փաստը, որ մարդիկ տարբեր են և զանազան տաղանդների տեր, զորապետերին դասակարգում է ըստ նրանց հատկանիշների: Ըստ նրա՝ կա զորապետերի ինը հիմնական տեսակ՝ մարդասեր կամ մարդկային, արդար, պատշաճավոր, իմաստուն, վստահություն ներշնչող, հետևակի գեներալ, հեծելագործի հրամանատար, քաջարի և մեծ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր տեղն ու կիրառությունն ունի պատերազմի ժամանակ: Այսպիսի մոտեցումը տարբերում է Չժուգե Լյանին իր նախորդներից, որոնք բավականին «սեղ» բնութագիր էին տալիս «կատարյալ զորապետի» համար և ըստ անձնային հատկանիշների չէին տարբերակում: Չժուգե Լյանը կարծում էր, որ կատարյալ է այն զորապետը, որն իր մեջ համախմբում է մարդկային ամենատարբեր հոգեբանական տեսակների լավագույն հատկանիշները՝ անհրաժեշտ ռազմական գործին: «Մեծ զորապետ է նա, որ աշխատում է վերցնել այլ տաղանդավոր անձանց լավագույն հատկանիշները, հաշվի է նստում այլոց կարծիքի հետ, մեծահոգի է, բայց միևնույն ժամանակ՝ աներկբա իր որոշումներում, գործում է սրընթաց, բայց միևնույն ժամանակ՝ մտածված»¹⁴ (գլուխ 4):

Չժուգե Լյանը ռազմարվեստում «հոգեբանական մոտեցման» կողմնակից էր: Նա կարծում էր, որ զորապետը պետք է լավ հոգեբան լինի: Նրա աշխատության մեջ նկարագրված են ինչպես այն իդեալները, որոնց պետք է ձգտի զորապետը, այնպես էլ այն տիպիկ սխալները, որ նա կարող է թույլ տալ խաղաղ ժամանակ: Չժուգե Լյանին նախորդած ռազմական տեսաբանները մարդկային բնույթին առնչվող այսօրինակ հարցերին չէին անդրադարձել, ուշադրություն չէին դարձրել այնպիսի հատկանիշներին, ինչպիսիք են հպարտությունը և ժլատությունը: Մինչդեռ Չժուգե Լյանը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր մարդու մեջ և՛ բարին կա, և՛ չարը, և կախված իրավիճակից՝ կարող է երևան գալ կա՛մ մեկը, կա՛մ մյուսը:

Չժուգե Լյանի աշխատությունում, ի տարբերություն ռազմարվեստին նվիրված չինական ավելի վաղ աշխատությունների, ներկայացվում են կատարյալ զորապետին անհրաժեշտ հատկանիշները, որոնք հնարավոր է զարգացնել ուսուցման արդյունքում: Դրանք են.

¹³ Տե՛ս Шуга Д., Мерзликин А., նշվ. աշխ., էջ 93:

¹⁴ Տե՛ս, նշված աշխ., էջ 93:

հինգ տաղանդները¹⁵.

- թշնամական զորքերի զորաշարժերի վերլուծության հնարավորություն,
- ճիշտ հարձակվելու և նահանջելու կարողություն,
- պետության բոլոր ուժեղ և թույլ կողմերի իմացություն,
- տարվա եղանակների փոփոխությանը զուգահեռ մարտական գործողությունների վարման կարողություն՝ ուշադրություն դարձնելով մարդկային գործոնին,
- գետերի, լճերի և լեռնանցքների անցման դժվարությունների իմացությունը,

չորս պահանջները¹⁶

- կարողությամբ և խորամանկությամբ հաղթելու ընդունակություն,
- հեռատեսություն-խորաթափանցություն,
- դժվարին իրավիճակներում հանգստության պահպանման կարողություն,
- մարտիկներին համախմբելու ընդունակություն,

հինգ առաքինությունները¹⁷

- «բարոյական մաքրությունն ընդունակ է ոգեշնչել սովորական ժողովրդին»,
 - «որդիական ակնածանքը և հարգանքն ավագների նկատմամբ ընդունակ են դարերով փառավորել մարդուն»,
 - «հավատարմությունը երդմանը կօգնի ձեռք բերել բազմաթիվ ընկերներ»,
 - «ապագան տեսնելու կարողությունը թույլ կտա հաշվի նստել մարդկանց հետ»,
 - «քո հետևից տանելու կարողությունը կօգնի հասնել նշանավոր արդյունքների»:
- Զժուգե Լյանն իր աշխատությունում առաջ է քաշում 15 կանոն¹⁸, որոնց հետևելու դեպքում զորապետը պարտություն չի կրի:

1. Նախքան ծրագրեր կազմելն անհրաժեշտ է իմանալ հակառակորդի մտադրությունների մասին:

2. Պետք է մանրակրկտորեն ուսումնասիրել թշնամուն և ամեն ճանապարհով փորձել տեղեկություններ ձեռք բերել նրա մասին:

3. Միշտ լինել արի և չհանձնվել անգամ թշնամու քանակական գերազանցության պարագայում:

4. Լինել անկաշառ և արդարամիտ:

5. Պատժել արդարորեն:

6. Աննկուն տանել պարտությունը:

7. Անհրաժեշտ է լինել մեծահոգի և հանդուրժող ենթակաների հանդեպ:

8. Միշտ պահել խոստումները և ավարտին հասցնել խոստացված գործերը:

9. Հարգալից վերաբերվել և պահպանել վարվեցողության բոլոր կանոնները իմաստուն մարդկանց հետ շփվելիս:

¹⁵ Տե՛ս Чжугэ Лян, Чжугэ Лян биншү [诸葛亮。诸葛亮宾书。北京: 北京燕山出版社; Военная книга Чжугэ Ляна]. Пекин. Яньшань чубаньшэ, 2008. էջ 109: Տե՛ս նաև Шульга Д., Мерзликин А., նշվ. աշխ., էջ 97:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 114: Տե՛ս նաև Шульга Д., Мерзликин А., նշվ. աշխ., էջ 98:

¹⁸ Տե՛ս Чжугэ Лян. նշվ. աշխ., էջ 74: Տե՛ս նաև Шульга Д., Мерзликин А., նշվ. աշխ., էջ 105:

10. Հստակ տարբերել բարին և չարը, չհավատալ ստոր մարդկանց խաբեություններին:

11. Հետևել ինքդ քեզ և չկատարել գործեր, որոնք հակասում են բարոյական նորմերին:

12. Լինել մարդկային, լավ վերաբերվել ենթակաների հետ:

13. Կատարել ծառայողական բոլոր պարտականությունները և պատրաստ լինել զոհաբերել սեփական կյանքը հանուն պետության:

14. Խիստ հետևել սեփական պարտականություններին, իմանալ չափը և չգերազանցել լիազորությունները:

15. Մշտապես վերանայել ծրագրերը, ձգտել իմանալ թշնամական իրադրության մասին:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ նշենք, որ կասկածից վեր է, որ Չժուգե Լյանի այս աշխատությունն իր ժամանակաշրջանի հռչակավոր փաստաթղթերից մեկն է թե՛ իր փաստացի, թե՛ խորքային հայեցակարգային բովանդակությամբ: Մեծ ռազմավարի անունն իր նշանակալի տեղն ունի չինական հասարակական գիտակցության, մշակույթի և պատմության, իսկ նրա «Զորապետի գանձարան» աշխատությունը՝ ռազմարվեստի տեսության մեջ: Եվ չնայած անցած տասնութ դարերի ընթացքում պատերազմները փոխել են իրենց բնույթը, իսկ ռազմական գիտությունը՝ շեշտակի զարգացում ապրել, չինացի մեծանուն զորավարի ռազմարվեստն առ այսօր շարունակում է ուսանելի լինել և ոգեշնչման աղբյուր մնալ մերօրյա զորականների համար:

Աղբյուրը. <https://artsakhlib.am/en/2019/12/19/չժուգե-լյանի-ռազմարվեստը/>